

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

ВИШИНА МАРИНА ЮРІВНА

УДК 821.161(092)

**МІФОПОЕТИЧНА ПАРАДИГМА ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ
У "ПОВІСТІ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ"**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
БЛОУС Петро Васильович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри українського
літературознавства та компаративістики

Офіційні опоненти: – доктор філологічних наук
ПЕЛЕСЕНКО Юрій Володимирович,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, провідний
науковий співробітник
відділу давньої української літератури

– кандидат філологічних наук, доцент
САВЧЕНКО Ірина Віталіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри української літератури

Захист відбудеться "15" 2009 р. о 14:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.008.03 в Національному університеті "Києво-Могилянська академія" (04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету "Києво-Могилянська академія" (04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2).

Автореферат розісланий "7" квітня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Павленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Український народ має давню літературну традицію, що налічує понад тисячу років. Біля її витоків стоїть "Повість врем'яних літ" – найдавніший літопис України-Русі. Ця стародавня пам'ятка вже протягом кількох століть привертає увагу вчених-медієвістів. З 1991 року, коли Україна стала незалежною державою, розпочалося відродження пам'яток найдавнішої національної книжної спадщини. До 80-х років ХХ століття в Україні користувалися здебільшого здобутками російських учених і перекладачів. Серед українських учених, що спеціально і серйозно займалися літописами Київської Русі, чи не єдиною постаттю залишався Л. Махновець. Майже чверть століття він працював над науковим перекладом повного тексту "Літопису Руського" ("Повість врем'яних літ", "Київський літопис", "Галицько-Волинський літопис"). Його переклад побачив світ лише у 1989 році.

Робота над вивченням тексту "Повісті врем'яних літ" та його тлумаченням має свою історію. Провідне місце у дослідженні літопису посідають російські літературознавці (І. Єрьомін, А. Кузьмін, Д. Лихачов, О. Львов, М. Приселков, Б. Рибаків, М. Сухомлинов, О. Творогов, М. Тихомиров, Л. Черепнін, О. Шахматов). Історико-філологічне осмислення "Повісті врем'яних літ" українськими вченими викладене у роботах із вітчизняної історії літератури М. Костомарова, М. Максимовича, І. Франка, М. Грушевського, М. Возняка, Д. Чижевського, М. Гудзія, Л. Махновця.

Всі вище зазначені автори вели мову про джерела (усні та письмові) формування літописного тексту лише в руслі його зв'язку з певними фольклорними жанрами (легенди, перекази) та епічно-героїчною традицією (слави, билини). Спеціального дослідження, яке б поглиблено розкривало міфологічний підтекст і контекст "Повісті врем'яних літ" на рівні творчого засвоєння місцевих і запозичених міфологічних мотивів, образів, сюжетів, ще не проведено. Саме тому вважаємо, що для з'ясування художньої специфіки літописного тексту "Повісті врем'яних літ" варто застосувати міфологічний аналіз, науковий досвід міфологічної критики, який сформувався протягом ХХ століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження дисертаційної роботи узгоджується з науковими планами кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка і є складовою комплексного проекту "Історична поетика української літератури" (затвердженого 12.12.2000 року). Тема дисертації затверджена бюро Наукової ради НАН України "Класична спадщина та сучасна художня література" при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка (протокол № 3 від 08 червня 2006 року).

Мета дослідження – виявити, проаналізувати і систематизувати міфологічні джерела, що вплинули на формування та образний зміст тексту "Повісті врем'яних літ".

Завдання дослідження:

- розглянути текст пам'ятки з метою виявлення в ній міфологічних мотивів, образів, сюжетів;
- опрацювати роботи літературознавців, присвячені дослідженню цієї пам'ятки;
- визначити основні параметри міфологічного аналізу;
- обґрунтувати художність, літературність тексту літопису;
- визначити образотворчу функцію міфів у літописі;
- реконструювати й систематизувати використані у літописі міфи.

Об'єкт дослідження – текст літопису "Повість врем'яних літ".

Предмет дослідження – міфологічні джерела, використані у формуванні образної системи літописного тексту.

Методи дисертаційного дослідження: міфологічний аналіз художнього тексту, літературна герменевтика.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що:

- вперше проведено системне дослідження "Повісті врем'яних літ" (літописного тексту) із застосуванням сучасних методик міфологічної критики;
- класифіковано та проаналізовано основні джерела найдавнішого українського літопису і доведено їх образотворчу роль і функцію;
- враховуючи специфіку середньовічної уяви та поезики, досліджено художність тексту, пріоритет літературності у традиційному жанрі історичної прози.

Теоретичне значення одержаних результатів. Застосування міфологічного аналізу до тексту "Повісті врем'яних літ" дає можливість доповнити висновки дослідників щодо ймовірних джерел, до яких звернулися автори літопису під час його укладання. Основним критерієм для систематизації міфологічних джерел обрано їх належність до певної культурної традиції. Відповідно до цього виділено автохтонні та запозичені міфологічні джерела. Запропонований поділ запозичених міфів на античні, біблійні, скандинавські та азійські розширює сферу дослідження першоджерел літопису. Наявність у "Повісті врем'яних літ" значної кількості автохтонних міфологічних сюжетів, мотивів та образів обґрунтовує належність літопису до давньоукраїнської літературної спадщини.

Практичне значення одержаних результатів. Окремі аспекти дисертаційної роботи можуть бути враховані у наукових студіях з літературної медієвістики, в освітніх програмах з історії української літератури, а також у написанні дисертаційних, дипломних, курсових робіт та рефератів з давньої української літератури.

Апробація результатів дослідження здійснена на засіданнях кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка та на трьох міжнародних і одній всеукраїнській конференціях, зокрема "Творчість

І.Я. Франка в контексті української духовності" (Житомир, 2006), "Проблема педагогічної освіти в полікультурному просторі України" (Житомир, 2007), ІХ Міжнародна наукова конференція молодих вчених (Київ, 2007), міжнародна науково-практична конференція "Україна в етнокультурному вимірі (XVIII-XXI ст.)" (Київ, 2008).

Структура роботи: складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (217 джерел). Загальний обсяг роботи – 177 сторінок, із них 160 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** з'ясовано актуальність дослідження, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, окреслено методологічні засади. Висвітлено також наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, зазначено інформацію про апробацію, наявні публікації та структуру роботи.

Перший розділ – **"Міфологічний аналіз як спосіб дослідження давніх літописних текстів"** – присвячений теоретичним проблемам міфоаналізу.

У підрозділі 1.1. *"Проблема вивчення літописного тексту"* обґрунтовується художність і літературність найдавнішого українського літопису – "Повісті врем'яних літ". Проблема вивчення цієї пам'ятки пов'язана із питанням достовірності викладених у літописі фактів, встановленням співвідношення між історизмом і художністю.

Серед українських учених піонером у дослідженні цього питання став М. Костомаров ("Предания первоначальной русской летописи, в соображениях с русскими народными преданиями в песнях, сказках и обычаях", 1873). Ідеї М. Костомарова розвинув М. Грушевський у праці "Історія української літератури". Обидва дослідники дотримувалися думки про домінування фольклору у недатованій частині "Повісті врем'яних літ", що було зумовлено браком джерел із вітчизняної історії. Вчені акцентували увагу на неоднорідності оповідань недатованої частини літопису і висунули припущення про існування первісної "київської повісті", яка відкривалася історією заснування Києва трьома братами Києм, Щеком та Хоривом.

І. Франко розглядає "Повість врем'яних літ" у двох аспектах – історичному й художньому, надаючи перевагу другому. У "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." І. Франко підкреслює, що відомості, наведені у літописі, мають яскраво виражений поетичний характер. Як основний аргумент художності літопису вчений розглядає порушення хронологічної послідовності викладу подій та звернення до фольклорних, міфологічних і біблійних джерел. У "Студіях над найдавнішим київським літописом" І. Франко робить висновок про те, що "Повість врем'яних літ" – це не цілісний історичний твір, а лише компіляція численних і різнорідних писань, які за хронологічною послідовністю можна поділити на кілька груп.

Над літературністю літопису розмірковують також М. Возняк і Д. Чижевський. М. Возняк підкреслює поетичне забарвлення літопису в цілому і велику кількість характеристичних епізодів суто поетичної творчості. Д. Чижевський розглядає літописи як своєрідні енциклопедії, збірки найрізноманітнішого літературного матеріалу.

Дослідник давньої української літератури П. Білоус зазначає, що літопис – це не "протокол історії", а твір передусім літературний. На його думку, в літописному тексті можна виявити лише сліди історичних подій, але не історично достовірні факти. Домінування художності у "Повісті врем'яних літ", зауважує дослідник, підтверджує той факт, що літопис формувався протягом цілого століття, а у його творенні взяли участь люди, котрі мали різні державні та політичні уподобання, належали до різних поколінь.

Велику увагу дослідженню джерел "Повісті врем'яних літ" присвячує О. Шайкин. На думку дослідника, у початкових літописних статтях частка історичної достовірності незначна, а починаючи з князя Олега, літописці переходять на історичний ґрунт. О. Шайкин робить висновок про те, що історія увійшла в "Повість врем'яних літ" після того, як отримала попереднє оформлення в народно-поетичному середовищі. Таким чином, дослідник вважає, що літопис – це не просто історичний документ, а художня історія, що поступово переходить у літературу.

На основі аналізу поглядів дослідників на взаємозалежність історизму й художності у літописі у дисертації робиться висновок про те, що "Повість врем'яних літ" – це не просто пам'ятка писемності, а високохудожня книга. Недаремно літописці назвали свою працю не "літописанням", а "повістями", тобто історичними літературними оповіданнями.

У підрозділі 1.2. *"Наукові параметри міфологічного аналізу"* здійснено огляд праць із міфокритики в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві, простежено еволюцію цього питання та встановлено основні параметри міфологічного аналізу художнього тексту. Детально з'ясовуються ті засадничі категорії, котрі видаються неоднозначними: міф, міфема, міфологема, архетип, легенда. Виділено та розрізнено основні елементи запозичення: образ, мотив, сюжет.

Міфоаналіз на сучасному етапі – складна й широко розгалужена теорія, притаманна різним гуманітарним наукам. Міфи активно вивчаються науковцями вже понад двісті років. У літературознавстві міфу надають особливого значення, оскільки художня література активно використовує міфологічні сюжети, мотиви та образи. В античні часи міф розуміли як основу для інтерпретації природних і суспільних явищ (Аристотель, Платон). У ХІХ столітті представники німецької міфологічної школи доби романтизму розглядали міф як необхідну умову мистецтва, ядро поезії (Ф.-В.-Й. Шеллінг, брати А. і Ф. Шлегелі, брати Я. та В. Грімм, у кінці ХІХ століття – Ф. Ніцше). У ХХ столітті міф стає одним із найпоширеніших об'єктів для досліджень зарубіжних і вітчизняних учених.

Для літературної критики особливе значення мали припущення Дж. Фрейзера, що міф – це відгалуження або проекція ритуалу. Послідовники Дж. Фрейзера, які очолили *міфоритуальну* (або кембриджську) літературознавчу школу міфологічного аналізу (Дж. Гаррісон, Ф. Конфорд, Дж. Вестон), вивчали вплив саме ритуального аспекту міфу на художню творчість.

Представники *архетипної* (юнгіанської) літературознавчої школи міфологічного аналізу (Дж. Мюррей, М. Бодкін, К. Стілл) взяли за основу теорію архетипів К. Юнга. В аналітичній психології К. Юнга поняття "архетипу" співвідноситься з підсвідомою активністю людини, хоч і не визначається нею. Архетип, закладений в основу чуттєво-настрійних комплексів, найяскравіше постає в міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художній творчості у вигляді справданих стійких мотивів та асоціацій, названих К. Юнгом архетипічними ідеями, що існують поряд з інстинктами.

Тлумачення архетипу канадським літературознавцем Н. Фраєм відмінне від Юнгового: по-перше, дослідник звільняє архетип від "обов'язку" бути виразником підсвідомого; по-друге, Н. Фрая цікавить власне літературний архетип, який він розглядає як символ, повторюваний образ. Важливе значення для ефективного застосування міфологічного аналізу має сформульоване вченим у праці "Анатомія критики: чотири есе" поняття про *зміщену міфологію* (*displaced myths*): міфи забезпечують певний кодовий сенс літературному творові, але водночас не обмежують письменника в індивідуальній модуляції "першообразу". Отже, за Н. Фраєм, вся література може бути визнана зміщеною міфологією, але її інтерпретатор повинен передусім цікавити характер такого *displacement*.

За М. Еліаде, міф – це історія про те, що сталося *in illo tempore* ("в ті часи"), розповідь про те, що боги чи божественні істоти зробили на початку часу (*ab origine*). Розповідати міф, на думку дослідника, це означає оголосити те, що відбулося *ab origine*. Після того, як його розказали вперше, тобто розкрили, міф стає незаперечною істиною: він лягає в основу абсолютної істини. Міф дає людині взірць для наслідування, й саме такі взірці має на увазі вчений, коли вживає термін "архетип". Його архетипи суттєво відрізняються від юнгіанського поняття. Це іманентні моделі поведінки, а не формули колективного підсвідомого.

Серед найвпливовіших інтерпретаторів міфу в антропологічній науці останніх десятиліть слід назвати Р. Барта. За Р. Бартом, міф – це комунікативна система, повідомлення; внаслідок цього він не може бути предметом або ідеєю, а є одним із способів позначення; отже, міф – це форма. На думку вченого, особливість міфу полягає в тому, що він утворюється на основі певної послідовності знаків, яка вже існує до нього.

Російський літературознавець Є. Мелетинський у своїх дослідженнях із міфокритики розмежовує поняття "міф", "казка", "фольклор". Серед найважливіших розрізнявальних ознак міфу та казки Є. Мелетинський називає: 1) достовірність / недостовірність (або абсолютна достовірність / відносна, що передбачає вимисел); 2) наявність етіологізму / його відсутність (або

етіологізм субстанціональний / орнаментальний); 3) колективність (космічність) об'єкту зображення / його індивідуальність.

Серед українських дослідників міфології вирізняється О. Потебня. Він вперше почав тлумачити поняття міфології не лише синхронно, а й діахронно, реконструюючи історичний шлях розвитку людського мислення. За О. Потебнею, міф лежить на дорозі до розвитку слова в поезію. Дослідник вважав, що міф також є поетичною формою, але досить загальною, що допускає різні ступені розвитку – від простіших до найбільш складних.

В останні десятиріччя ХХ століття в українській літературознавчій думці з'являються праці з архетипної критики – Г. Грабовича, О. Забужко, В. Нарівської, Т. Мейзерської та інших. Велике значення цих праць полягає у тому, що вони першими проклали шлях міфокритики на українському ґрунті, продовжений у ХХІ столітті новою плеядою вчених-міфокритиків: Л. Скупейко, Я. Поліщук, А. Нямцу, І. Кейван.

Основними категоріями міфологічного аналізу визнано: *міф*, *міфема*, *міфологема*, *архетип*. У дисертації міф визначається як оповідь, де відображено первісний світогляд, певна система символів і знаків, які потребують розтлумачення. Під *міфемою* розуміється використання в літературі імен міфологічних героїв, а також певних міфологічних фактів. Під *міфологемою* – наявність у літературному творі відомого міфологічного сюжету або мотиву. Міфема виконує образотворчу функцію (викликає в уяві читача певні асоціації), не змінюючи перебіг сюжету, а міфологема – формотворчу, структуруючи сюжет усього твору. *Архетип* у дисертації розглядається у співвідношенні з міфом за принципом "частина – ціле" на позначення постійних первісних образів (праобраз, образ-основа, константа).

Встановлено, що характер запозичення того чи іншого міфологічного елемента може бути різним: переказ, наслідування, трансформація, адаптація, порівняння, варіація тощо. Використання будь-якого рівня запозичення передусім зумовлено художньою метою, якої прагне досягти автор.

У дисертації виділено такі етапи методики міфологічного аналізу художнього твору:

- 1) розпізнавання і виявлення у художньому творі міфів різного походження та ідентифікація літературного варіанту міфу з інваріантом, тобто встановлення міфу-основи, запозиченого автором;
- 2) характер зміщення міфу: зіставлення літературного міфу із виділеним інваріантом задля встановлення повноти запозичення (повне або часткове, наприклад, запозичення окремого мотиву, образу чи символу);
- 3) з'ясування художнього колориту й авторського трактування міфологічного образу чи мотиву.

У підрозділі 1.3. "*Літопис як об'єкт міфологічного аналізу*" охарактеризовано літопис як літературний жанр і визначено його місце в жанровій системі середньовічної літератури з метою

обґрунтування доцільності застосування міфологічного аналізу до літописного тексту, зокрема до "Повісті врем'яних літ".

Середньовічна література, до якої відноситься і "Повість врем'яних літ", відрізняється символічністю тлумачення явищ природи, різноманітних предметів і людських вчинків. У феодальному суспільстві, переважно військовому, особливого значення набула різноманітна символіка зброї. У дисертації цю тезу ілюструють згадувані під 907 та 945 роками у "Повісті врем'яних літ" договори руських князів із греками, в яких клятва миру підтверджувалася зброєю, причому в умовах рівноправного поєднання язичницького й християнського ритуалів.

У дисертації доведено, що історична постать, зображувана у літописах, отримувала однолінійну символічну інтерпретацію: або ідеальний герой (патріот, непереможний воїн, "слуга" божий), або негідник (зрадник, злочинець, "слуга" диявола). У "Повісті врем'яних літ" позитивно змальовано святих мучеників Бориса і Гліба, які принесли себе в жертву принципу старшинства в князівському роді, негативно – образ їх брата, вбивці й узурпатора влади Святополка "Окаянного".

Особливий інтерес жанр літопису становить із погляду просторово-часової організації тексту. У дисертації визначено характерні особливості літописного жанру, що постають із тексту "Повісті врем'яних літ":

- передача часу в літописі наближається до відтворення реального фізичного часу;
- літописний час змінюється в одному напрямку, дія послідовно розвивається від подій далекого минулого до тих, свідком яких є літописець;
- літопису не характерне повернення до подій, що вже промайнули;
- впорядкованість літописного часу в "Повісті врем'яних літ" виражається в порічному способі викладу змісту (розпочинаючи з 852 року);
- автори літопису намагаються пов'язати між собою всі події спільною темою оповіді (коли і як утворилася Київська Русь, і хто у ній княжив);
- поруч із фабульним часовим планом літописець використовує позачасовий план "вічності", зокрема при цитуванні Біблії (афоризми Соломона, Давида);
- просторова схема літопису характеризується описом великої території, на якій розгортається дія (всі східнослов'янські землі від Карпат до Дону і від Ладоги до степів Чорного моря, а також сусідні країни: Греція, Болгарія, скандинавські країни та причорноморські землі);
- легендарним оповіданням літопису притаманні вживання характерних заключних формул та своєрідна замкненість простору (дія починається і закінчується в одному місці);
- для воїнських текстів (літописних записів) характерна динамічна зміна подій, у літописних оповіданнях динамічна зміна подій може перериватися статичною сценою;

- найбільш помітна зупинка дії, а разом з нею і часового потоку в літописі – смерть історичної особи і характеристика літописцем її діянь (похвала князю).

У другому розділі – **"Автохтонні міфопоетичні образи у "Повісті врем'яних літ"** – проаналізовано та систематизовано автохтонні слов'янські міфологічні джерела, до яких звернулися автори "Повісті врем'яних літ" під час укладання літопису. Виявлені джерела розподілено за такими групами: космогонічні, обрядові та ритуальні, топонімічні та історичні міфи.

Підрозділ 2.1. *"Літературна адаптація космогонічних міфів"*. У "Повісті врем'яних літ" виявлено численні варіації мотиву Світового дерева і пов'язаного з ним мотиву триєдності життя, які щоразу набувають нового звучання на автохтонному ґрунті: розподіл земель між трьома синами Ноя (Сим – Хам – Яфет), заснування Києва трьома братами (Кий – Хорив – Щек), прикликання на Русь трьох варягів (Рюрик – Трувер – Синеус), братовбивчі війни між трьома синами князя Святослава (Ярополк – Олег – Володимир). Постійне звернення літописців до числа "три" обумовлене його семантикою: число *"три"* вважають першим числом у багатьох культурних традиціях, воно відкриває числовий ряд і кваліфікується як досконале число. "Три" – не тільки образ абсолютної досконалості, але й основна константа міфопоетичного макрокосмосу та соціальної організації. За давніми українськими віруваннями, число *"три"* означає "весь світ" у напрямку до неба; сукупність царств верхнього-середнього-нижнього; небо-земля-вода; ранок-день-ніч; батько-дитина-мати; дитинство-зрілість-старість. У числі *"три"* закладене розуміння боротьби та єдності протилежностей.

Поширені у міфології архаїчні космогонічні протиставлення "Небо-Земля", "Вода-Вогонь" чітко простежуються і в "Повісті врем'яних літ". Культ землі-годувальниці і пов'язаний із ним культ роду домінували у міфологічній свідомості східних слов'ян. Ставлячись до землі як до святині, літописець вважає акти жертвоприношення за часів язичництва її оскверненням. У той же час автори "Повісті врем'яних літ" вказують на гріховність Землі у порівнянні з Небом, яке у свідомості християнина асоціюється з домом Господнім. Із землею пов'язаний і обряд поховання, який асоціювався у слов'ян з ідеєю родючості. Літописці неодноразово посилаються на могильні пагорби як на правдивих свідків їх історичної оповіді. Так, наприклад, завоювання Олегом Києва літописець пов'язує з могилами Аскольда і Діра, загибель Ігоря – з його могилою біля Іскоростеня, легенда про Віщого Олега – з його могилою, а смерть Олега Святославича – з його могилою в Овручі. Всі ці могили, як зазначає літописець, існують і "до сего дне", а про багатьох із них він говорить, що вони "словуть", тобто пов'язані зі славою князів, котрі поховані в них.

Стихії Води й Вогню осмислюються літописцями як спосіб магічного очищення людини: вогонь спалює, а вода змиває і топить напасті злих духів. Поєднання ж земної води з небесною, на думку авторів пам'ятки, є символом морального і духовного очищення. У народі вірили, що

найбільшою карою за гріхи є засуха. Головною причиною засухи вважали осквернення землі, тобто поховання великих грішників – самогубців, утоплеників. Такої ж думки дотримуються і автори "Повісті врем'яних літ": розповідаючи про велику засуху 1092 року, літописець зауважує, що це Божа кара за гріхи. Потребу людей у воді яскраво ілюструє розповідь про взяття князем Володимиром міста Корсуня: там, де не змогли допомогти ні сила, ні зброя, перемогла спрага.

Мотив руйнівного вогню яскраво простежується в оповіданні про четверту помсту княгині Ольги древлянам. Ольга взяла в облогу місто древлян Іскоростень, але не змогла його підкорити, тому попросила у мешканців лише "малої данини" – по три голуби та по три горобці від двору. До птиць прив'язують трут і, запаливши його, пускають їх на волю. Птахи летять до своїх гнізд і підпалюють місто (946 рік). Так княгиня вирішила покарати грішників-древлян, винних у смерті її чоловіка.

Характерним є те, що ставлення авторів "Повісті врем'яних літ" до тієї чи іншої стихії за різних обставин може бути гранично полярним. Так, іронізуючи над культом язичницьких богів (Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла та Мокоші), що входили до пантеону князя Володимира і були уособленням основних космогонічних стихій, літописець водночас шанобливо ставиться до небесних світил у "похвалі княгині Ользі", уподібнюючи велику княгиню до Сонця, яке володіє життєдайною силою.

Бінарністю тлумачення характеризується і низка знамень, які автори включили до тексту літопису. Кожне знамення отримувало відповідну семантику в залежності від того, з яким предметом-символом (спис, змії, коло, хрест, блискавка, стовп тощо) літописець порівнював те чи інше природне явище. Символізація знамень могла бути різною – на добро і на зло. Все залежало від подій, що розгорталися вслід за знаменням. Добрих знамень у "Повісті врем'яних літ" мало, більшість із них має негативне забарвлення. За народним віруванням, затемнення спричиняється зловіщими діями демонів. Звідси й негативний вплив на людей, провіщення біди, зокрема війни, голоду, хвороби тощо. Саме цю семантику знамень використали автори "Повісті врем'яних літ", проорокуючи подальші міжусобницькі й загарбницькі війни на Русі.

Підрозділ 2.2. *"Обрядові та ритуальні міфи як джерело образності у літописі"*. Автори "Повісті врем'яних літ" звертаються до автохтонних обрядових і ритуальних міфів, серед яких у дисертації виділено ті, що пов'язані зі вшануванням давніми слов'янами язичницьких богів, волхвуванням, обрядами поховання і шлюбу. Змальовуючи звичаї та ритуали полян і древлян, літописці протиставляють їх етнічні характери, симпатизуючи полянам. Про інші племена, зокрема про радимичів, в'ятичів і сіверян, автори "Повісті врем'яних літ" розповідають узагальнено, виходячи зі спільності їх умов проживання та звичаїв. Для більшості давньослов'янських язичницьких племен, як це констатовано у літописі, є спільними такі обряди і ритуали: здійснення тризни, спалення померлого й розвіювання його праху або закопування

померлого у землю. Обряд спалювання померлого безпосередньо пов'язаний із семантикою самого вогню, його магичною здатністю очищувати. Крім того, язичники вірили, що під час спалювання душа скоріше переходить до іншого світу та заспокоюється. Смерть людини уподібнювалася смерті Сонця, якому вклонялися наші пращури-язичники. Завершивши свій шлях на заході, Сонце згорало. Місце, де воно щезало, уявлялося людині оселею, яка чекає її саму після смерті. Отже, обов'язком живих було допомогти тим, хто вмер, переселитися в цю блаженну країну, тому і вибирали для цього напрямок у бік заходу Сонця.

Серед обов'язкових ритуальних предметів автори "Повісті врем'яних літ" називають дерев'яну колоду, на яку клали небіжчика; кістки; глиняний горщик, в якому зберігали прах; перехрестя та стовп, до якого приносили посуд із кістками померлого. Згадувана у "Повісті врем'яних літ" дерев'яна колода була своєрідною домовиною – одним із важливих атрибутів поховального обряду. Вона використовувалася в обох способах поховання: мерця або клали у домовину і спалювали, або ховали в ній у землю. Відповідно до давньої традиції, чотиристороння споруда символізувала або упорядковану безконечність світу – чотири сторони світу (Північ, Південь, Захід, Схід), або чотири стани буття (ранок, день, вечір, ніч), або чотири вікові періоди (дитинство, юність, зрілість, старість), або чотири фази Місяця.

Кістка – один із найархаїчніших міфологічних символів. З одного боку, цей ритуальний предмет тісно пов'язаний із культом мертвих, а з іншого – з відтворенням життя. Зображений у "Повісті врем'яних літ" ритуал збирання кісток ще раз наочно ілюструє віру язичників у здатність людини відроджуватися, як Сонце. Не випадковим було і місце, куди приносили посуд із кістками померлого. Як зазначається у літописі, таким місцем було перехрестя, або роздоріжжя. Пращури вірили, що саме на перехресті доріг збирається нечиста сила. Символічність роздоріжжя полягає також у вирішенні проблеми вибору життєвої дороги. Дорога в свою чергу тлумачиться як символ єднання й блукань. Вона співвідноситься із життєвим шляхом, шляхом душі у потойбічний світ. Саме ця символіка дороги найбільше проявляється у місцях перехрещення двох або більше доріг. Згадуваний у літописі стовп, до якого приносили горщик із прахом померлого, символізує Дерево життя, центр світу й вічний вогонь. У народній символіці стовп має різноманітне значення, зокрема і смерті. Отже, принесення язичниками останків померлого до стовпа на перехресті доріг тлумачиться у дисертації як прагнення пращурів наблизити душу померлого до центру Всесвіту, спонукаючи її до нового життя.

Автори "Повісті врем'яних літ" розрізняють принаймні два періоди еволюції язичництва: період культу природи і період творення ідолів (кумирів). З другим періодом язичництва – періодом творення кумирів – пов'язане явище політеїзму, притаманне багатьом індоєвропейським народам. Про характер і особливості образів давньоукраїнського політеїзму дізнаємося із літописних повідомлень, зокрема із розповіді "Повісті врем'яних літ" про пантеон князя

Володимира, очолюваний Перуном. Вслід за богом грому літописець називає Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла та Мокош. Один із головних слов'янських богів, захисник худоби, покровитель скотарства й торгівлі – Велес (або Волос) – був відсутній у пантеоні князя Володимира, ймовірно, через зміни у політичному житті суспільства. В язичницькому пантеоні князя Володимира не знайшлося місця і Сварогові – одному з найголовніших богів Вірію. На чолі княжих кумирів стоїть Перун, і саме йому воїни покладали свою зброю. Піднесення Перуна над іншими богами у "Повісті врем'яних літ" простежується і в тому, що руські князі, складаючи присягу на вірність миру з греками, клялися зброєю і Перуном, погрожуючи тим, хто відступиться від слова, прокляттям Перуна та вічним рабством у загробному житті.

У передхристиянські часи у давніх слов'ян культові відправи здійснювалися духовною верствою – волхвами, знахарями або жерцями. У літописах зустрічаємо фрагменти висміювання традиційної віри, звичаїв, які називаються "срамними" або "бісовськими". У "Повісті врем'яних літ" автори неодноразово звертаються до теми волхвування, щоразу супроводжуючи її моралізаторським коментарем. Це яскраво ілюструє літописна розповідь 912 року про смерть князя Олега (Віщого), яку йому в свій час напроорокував волхв. Автори "Повісті врем'яних літ" проводять думку про покарання князя за те, що він не прислухався до слів віщуна й висміяв його. Літописець з погляду християнина розмірковує над тим, як слід ставитися до волхвів, їхніх пророцтв і чудес.

Підрозділ 2.3. *"Топонімічні легенди та історичні міфи в образній системі "Повісті врем'яних літ"*. Серед автохтонних топонімічних міфів, викладених авторами "Повісті врем'яних літ", розглянуто легенду про заснування Києва трьома братами – Києм, Щеком і Хоривом. Легендарність цієї розповіді породила численні дослідження українських, російських та іноземних учених (Г. Байєр, М. Карамзін, М. Костомаров, Д. Лихачов, М. Ломоносов, М. Максимович, Г. Міллер, М. Погодін, Б. Рибаків, В. Татіщев, І. Франко, О. Шахматов, А.-Л. Шльоцер) про предмет її автохтонності та домінування в ній міфологізму над історизмом. Усіх цих дослідників можна поділити на три групи: представники **першої** (М. Карамзін, Д. Лихачов, М. Ломоносов, М. Максимович, І. Франко) вслід за літописцем визнають автохтонність легенди про заснування Києва і слов'янське походження трьох братів Кия, Щека та Хорива; дослідники **другої** групи (Г. Байєр, Г. Міллер, М. Погодін, В. Татіщев, А.-Л. Шльоцер) відстоюють думку про неслов'янський характер легенди і шукають її прототипи в інших народів. Найбільш ймовірними представники другої групи вважають паралелі слов'янської легенди про Кия, Щека і Хорива з відповідними сюжетами вірменської, сарматської, готської, польської літератури та культури гунів. Деякі дослідники "Повісті врем'яних літ", зокрема М. Костомаров, Б. Рибаків, О. Шахматов, яких ми зарахували до **третьої** групи, поєднують у своїх дослідженнях обидва погляди на проблему.

Серед автохтонних історичних міфів, уведених літописцем у текст "Повісті врем'яних літ", виділено розповідь про запровадження у 988 році християнства в Київській Русі князем Володимиром. З'ясовуючи автохтонність і достовірність переказу про запровадження християнства на Русі, зазначено факти, які говорять про те, що християни на Русі з'явилися задовго до 988 року, і піддають сумніву зазначену літописцем дату. У "Повісті врем'яних літ" прийняття християнства східними слов'янами пов'язується з грецьким містом Корсунем (Херсонесом). З тексту пам'ятки стає зрозуміло, що літописець змальовує хрещення Володимира як результат взяття Корсуня і підкреслює, що грецька віра не була нав'язана Русі силою, а, навпаки, була завойована власною зброєю.

У тексті "Повісті врем'яних літ" виявлено два оповідання, що містять протилежну інформацію про першопричини запровадження християнства на Русі. З одного боку, виникнення й поширення християнства на території Руської держави пов'язується з місіонерською діяльністю Андрія Первозваного, з другого – хрещення Русі датується кінцем X століття і пов'язується з іменем князя Володимира Святославича. Вчені наводять численні факти на доказ того, що легенда про Андрія Первозваного виникла не раніше XII століття, а тому вона не є достовірним історичним джерелом для реконструкції процесу запровадження християнства на Русі. Прихильники ж легенди про апостола Андрія аргументують свій погляд від протилежного, тобто заперечують роль князя Володимира у процесі християнізації Русі.

"Повість врем'яних літ" визнає вирішальну роль саме князя Володимира у запровадженні християнства на Русі. Літопис не лише пов'язує з Володимиром хрещення Русі, а й присвячує його княжінню майже третину оповіді. Літописна розповідь про хрещення князя Володимира складається з трьох частин:

- 1) опис посольств, які прибули до київського князя від болгарських мусульман, "німців" від папи римського, іудеїв із Хазарії та грецького філософа;
- 2) розповідь про випробування віри князем Володимиром;
- 3) похід князя Володимира на Корсунь, його особисте хрещення і хрещення киян у 988 році.

Образ Володимира у "Повісті врем'яних літ" позначений двоякістю змісту. Вчорашній язичник, що створив власний пантеон богів, наказує знищити усіх язичницьких ідолів і прийняти хрещення. Така двоїстість образу князя може бути пояснена тим, що літописець синтезував відмінні один від одного два образи хрестителя Русі, що намітилися в усній та літературній традиціях. Перший – епічний герой, репрезентований також у билинах, другий – християнин-грішник, який покався. Яким би суперечливим не було б питання про достовірність Корсунської легенди і з'ясування ролі князя Володимира у становленні християнства на Русі, внесок Володимира у розвиток Давньоруської держави сумніву не підлягає. Про це свідчить і той факт,

що з перших київських князів епос обрав саме Володимира Святославича, обминувши його батька Святослава й діда Ігоря.

У третьому розділі – **"Запозичені міфологічні образи та мотиви у художній структурі "Повісті врем'яних літ"** – виділено та охарактеризовано основні групи запозичених міфів, до яких звернулися автори "Повісті врем'яних літ".

Підрозділ 3.1. *"Антична міфопоетика"*. Давньогрецькі міфи сприймаються як місткі художні образи, які вже протягом не одного століття використовуються в творчості різних авторів. У "Повісті врем'яних літ" про носіїв античної культури греків говориться як про сусідів Русі, що проживали у Візантії. Автори називають столичне місто Царгородом, а візантійського імператора царем. У літописі, окрім Візантії, згадується й Корсунська земля (Херсонес Таврійський). Встановлено, що з містами Константинополь і Корсунь у "Повісті врем'яних літ" пов'язані численні походи київських князів, зокрема Олега, Ігоря, Святослава, Володимира Святославича та Володимира Ярославича.

Автори "Повісті врем'яних літ" залучили до тексту пам'ятки власні назви, що пов'язані з історією Греції та Риму і не позбавлені певного міфологізму. Так, під 915 роком (за часів князювання Ігоря) літописець згадує грецьке місто *Адріанополь*, яке після розгрому греків було захоплене болгарами на чолі з Симеоном. Історія цього міста сягає часів Античності й пов'язана з іменами античних героїв, зокрема Ореста, Агамемнона й Адріана. Первісно, як зазначає літописець, місто Адріанополь називалося містом Ореста – сина міфічного царя Мікен Агамемнона. З ім'ям *Ореста* пов'язано існування відомого міфу про кровну помсту, до якої Орест вдався за велінням Аполонового оракула після того, як дізнався про вбивство свого батька. Автори "Повісті врем'яних літ" також звернулися до міфологічного образу Ореста, виклавши легенду про те, як Орест, аби позбавитися хвороби, викупався в трьох річках і, вилікувавшись, назвав місто, на території якого вони протікали, своїм ім'ям. А вже пізніше місто було перейменоване на честь імператора Адріана й отримало назву Адріанополь.

З ім'ям іншої античної постаті – давньогрецького мислителя і чудотворця Аполонія Тіанського – пов'язане досить розгорнуте літописне оповідання про волхвів і знахарів. У "Повісті врем'яних літ" наводиться легендарна розповідь про те, як Аполоній Тіанський врятував жителів Візантії та Антіохії від нашествия змій, скорпіонів і комах, крім того, він прогнозував жахливі землетруси для Антіохії. Слід зазначити, що літописці майже не вдаються до безпосереднього переказу античних міфів, запозичуючи з них переважно лише сюжети чи окремі образи, зокрема у розповіді про спробу греків отруїти князя Олега прочитується відомий за античних часів мотив отруєння героя (наприклад, міфи про афінського царя Тесея та про Одиссея).

Наступні згадки грецької землі пов'язуються у "Повісті врем'яних літ" із поїздкою княгині Ольги до Царгорода та введенням християнства князем Володимиром. Розбіжність між

літописним оповіданням про прийом княгині Ольги у імператорському палаці та історичними фактами можна пояснити прагненням літописця підкреслити тісний зв'язок Київської Русі з Візантією, зокрема за часів правління Костянтина VII Багрянородного. Введення християнства пов'язується у "Повісті врем'яних літ" із грецьким містом Корсунем. Християнська релігія прилучила Русь до європейського світогляду, що брав свої витoki з античної культури, яка через міфи пояснювала світ, принесла нові форми і види мистецтва, сприяла поширенню письменності та початків освіти. Задумавши будівництво Десятинної церкви як дар християнському Богу, князь Володимир тим самим перейняв грецьку традицію: храми в Греції будували не для здійснення церемоній, а як дар міста улюбленим богам. Високо оцінивши античну культуру, князь Володимир задумував перетворити свою столицю на другий Царгород.

Підрозділ 3.2. *"Біблійна міфологія"*. Цінним джерелом у формуванні образно-художнього мислення перших словотворців, зокрема авторів "Повісті врем'яних літ", була Біблія. Літописці активно використовують біблійні афоризми, наводять цитати з біблійних псалмів, пісень і приповісток царя Соломона. "Повість врем'яних літ" відкривається біблійною легендою про те, як троє Ноевих синів, які врятувались у ковчезі під час "всесвітнього потопу", розподілили між собою землю. У літописі підкреслено, що брати поклялися не порушувати земельних кордонів один одного. Таким чином, давньокиївський літопис прямо санкціонував династичне княжіння, оголосивши його єдиною формою правління, встановленою Богом. Далі літописець використовує біблійну легенду про Вавилонське стовпотворіння, під час якого люди поділилися на народи і почали розмовляти різними мовами, і підкреслює походження слов'ян від племені Яфета.

Автори "Повісті врем'яних літ" усі зображувані в літописі події трактують суто з позиції християн. Характерним є те, що Бог у літописі виступає не милостивим, а грізним і караючим. Таким чином, літописець розвиває ідею "покарань Божих": Бог карає тих, хто відступає від нього, для того, щоб їх урятувати і привести до істини. Образ Бога – грізного Судді яскраво простежується у багатьох порічних записах, де розповідається про нашествя на Київську Русь половців та стихійні лиха. Все це автори "Повісті врем'яних літ" вважають розплатою русичів за гріхи.

У розповіді про вбивство Бориса та Гліба Святополком Окаянним знову-таки простежується звернення літописців до Біблії, зокрема до легенди про Каїна та Авеля. Після опису кари, якої зазнав Святополк, автори "Повісті врем'яних літ" зазначають, що все це Бог зробив задля поучіння руським князям. Літописці застерігають князів від подібних вчинків, ілюструючи це біблійною розповіддю про покарання Каїна та його нащадка Ламеха. Саме з іменами Бориса та Гліба пов'язане використання авторами "Повісті врем'яних літ" архаїчного близнюкового міфу. Розповідаючи про смерть Бориса і Гліба, літописець створив ідеальний образ двох братів, які

зворушливо люблять один одного, безвідмовно підкоряються батьку і старшому брату Святополку.

Літописець неодноразово звертається до біблійного мотиву братовбивства у "Повісті врем'яних літ". Нового звучання біблійна легенда набуває в овруцькому епізоді літопису. На відміну від старозавітного Каїна, Ярополк зважується на братовбивство не сам, а його намір спровокований злою промовою Свенельда, який чужою рукою надумав помститися за вбитого Олегом сина. Мотив братовбивства з такою ж "неповною" виною повториться у літописі одразу ж за овруцьким епізодом, коли Володимир усуне від влади того ж Ярополка.

Розповідь Філософа автори "Повісті врем'яних літ" вводять у текст літопису з метою обґрунтування вибору князем Володимиром релігії. Грецький Філософ послідовно викладає біблійну легенду, будуючи логічний ланцюжок від розповіді про створення світу Богом до застереження про Страшний суд. Зважаючи на це, можна виділити кілька ключових подій, які дозволяють умовно поділити розповідь Філософа на відповідну кількість частин: 1) розповідь про створення світу і перших людей (Адама та Єву); 2) народження Мойсея, який очолив євреїв-вигнанців із Єгипту; 3) прихід на землю пророків; 4) народження Ісуса; 5) смерть і воскресіння Ісуса.

На Русі були поширеними згадувані вже афоризми зі збірників "Притчі Соломонові" та "Премудрості Соломона", до яких протягом усього твору звертаються і автори "Повісті врем'яних літ". З'ясовано, що автори "Повісті врем'яних літ" неодноразово вдаються до цитування Соломона, зокрема під 955 роком у розповіді про поїздку княгині Ольги до Царгорода та у розповіді про введення християнства князем Володимиром.

Підрозділ 3.3. *"Скандинавські міфологічні образи"*. У "Повісті врем'яних літ" наявна велика кількість паралельних переказів, які побутують у слов'ян і скандинавів. Не завжди легко визначити, який переказ є первинним, а який вторинним. Крім того, обидва народи могли дістати той самий переказ зі спільної індоєвропейської спадщини. Так, під 862 роком у "Повісті врем'яних літ" викладається легенда про прикликання варягів, яка, на думку дослідників, вводиться із метою обґрунтування знатності княжого роду та права Рюриковичів княжити в Руській землі. Подібність давньоруської та саксонської легенд про прикликання правителів, на нашу думку, слід шукати у спільних епічних та міфопоетичних основах, що могли сформуватися ще в епоху Великого переселення народів.

Логічне продовження легенда про прикликання варязьких правителів отримує у розповіді про Аскольда і Діра. "Повість врем'яних літ" повідомляє, що вони були боярами Рюрика, відпросилися у нього в Царгород, але по дорозі зуміли закріпитися у Києві. У 882 році Аскольд і Дір були вбиті Олегом. Факт їх убивства не викликає засудження у літописця, який, напевно,

поділяє думку Олега про те, що вони зайняли князівський стіл незаконно. Однак їх поховали з почестями, а на місцях їхніх могил пізніше збудували церкви.

Одним із найяскравіших оповідань літопису, що має паралель зі скандинавським переказом, є відоме оповідання про Віщого Олега та його коня. Це оповідання має численні паралелі у різних народів Сходу і Заходу. Спільною темою є тут і те, що герой приймає смерть від неживої істоти, про що його вже наперед застерігали. Встановлено, що найближче до легенди про Олега – оповідання в "Едді". У "Повісті врем'яних літ" постать Олега привертає увагу своєю загадковістю та роздвоєнням образу на персонажа історичного та міфологічного. У літописі ім'я Олега вперше згадується під 879 роком, коли наводиться повідомлення про смерть Рюрика. Намагаючись логічно вибудувати княжу династію Рюриковичів, літописці вводять у текст пам'ятки образ князя Олега, який після смерті Рюрика стає регентом при його малолітньому синові Ігореві, тим самим надаючи йому статусу реальної історичної особи. Літописна розповідь про військові досягнення Олега мала на меті уславити князя, а разом із ним і весь рід Рюриковичів, довести їх право на правління Київською державою. Зважаючи на це, можемо припустити, що історичний портрет князя Олега є цілковитим витвором літописців.

Більшу увагу з погляду міфологічного аналізу тексту "Повісті врем'яних літ" привертає міфологічний бік образу Олега, семантику якого закладено у слові *Віщий*. Уперше Олега названо Віщим під 907 роком після опису його вдалого військового походу на греків. Ця назва почала асоціюватися з образом Олега після невдалої спроби греків отруїти князя, що викликало підозри щодо його дару віщуна. Недарма ім'я Олег (скандинавське *helgi* – "вовк, вовкулака") тлумачиться і як "священний", тобто той, хто володіє даром передбачення. Пізніше, під 912 роком, волхви пророкують Олегу смерть від його улюбленого коня. Після звістки про смерть коня Олег висміяв пророцтво волхвів і саме тоді помер від укусу змії, що виповзла з кінського черепа. Постає логічне запитання: чому "віщий" князь, наділений даром провидіння, не зміг передбачити власної смерті? Пояснення, на нашу думку, слід шукати у християнському світобаченні авторів "Повісті врем'яних літ": засуджуючи язичницьку забобонність, зокрема звернення до волхвів, літописці вводять цю легенду у текст пам'ятки, аби підкреслити те, що язичницький князь не міг бути віщим, адже він не зміг передбачити власної долі.

Наступною дійовою особою "Повісті врем'яних літ", яка має скандинавське походження, є княгиня Ольга. Аналіз художньої структури чотирьох помст Ольги підтверджує її варязьке походження, тому що мотив помсти був не характерним для архаїчної міфології слов'ян. Домінуючими образами, в яких зосереджена скандинавська ідея помсти, на нашу думку, є земля, вода і вогонь. Простежується яскрава відмінність між тим, який зміст вкладали у тлумачення основних космогонічних стихій слов'яни і скандинави: останні пов'язували ці стихії переважно із темою смерті, втіленням мотиву жахливого.

Підрозділ 3.4. *"Азійські міфи"*. Використання азійської міфології, зокрема тюркської, в "Повісті врем'яних літ" пов'язано з ідеєю "степової імперії" – розширення економічної зони, агресія, збирання земель. Встановлено, що найбільшого тюркського впливу зазнало плем'я полян, тому що через їх землі проходив важливий торговий шлях на південь, до Середземномор'я. Згадувана неодноразово у "Повісті врем'яних літ" Тмутараканська земля також пов'язана з історією Хазарського каганату та Великої Булгарії.

Мотив троїстої будови світу, який має численні варіації у "Повісті врем'яних літ", також сягає азійського коріння. Зокрема, легенда про трьох братів-засновників Києва – це переробка літописцем давнього тюркського міфу (пам'ятний запис на честь князя Кюль Тігіна тюркськими рунами в Монголії 732 р. н. е.), який знайомить із троїстою концепцією простору та його троїстим загальним зображенням. Зазначені у записі на честь князя Кюль Тігіна три простори (верхній, нижній та середній) мали, за віруваннями давніх тюрків, своїх богів, які стояли на їх варті. У "Повісті врем'яних літ" також згадується пантеон князя Володимира – язичницькі боги, яким вклонялися давні слов'яни до прийняття християнства. Французький учений Ж. Дюмезіль, досліджуючи міфологію різних країн, відкрив так звану *троїсту систему*, яку визначив як виключно індоєвропейську. У своєму вченні Ж. Дюмезіль виділяє *три функції*: *магічну* (діяльність жерців), *військову* та *господарсько-природничу*. Саме за цими функціями у дисертації здійснено аналіз тюркського міфу, що розповідає про троїсту будову світу.

Встановлено, що легенда про Віщого Олега – це контамінація різноетнічних міфологічних сюжетів, зокрема слов'янського, скандинавського та азійського. Вплив останнього простежується, на нашу думку, у трактуванні символіки коня: він був постійним супутником кочових народів, зокрема тюрків і хозар. Наступною дійовою особою "Повісті врем'яних літ", на характері якої позначився хозарський вплив, є князь Ігор. Той факт, що Ігор розпочинає своє правління із загострення стосунків із древлянами, наклавши на них величезну данину, а паралельно "чинить мир" із печенігами спонукає нас засумніватися у його варязькому походженні й припустити, що він був нащадком хозарських каганів.

Автори "Повісті врем'яних літ" не позбавили хозарського елементу і сина Ольги та Ігоря – князя Святослава. Незважаючи на своє слов'янське ім'я, Святослав веде відмінний від інших руських князів спосіб життя, в якому простежується більше спільного із кочовими народами, зокрема хозарами. Уся літописна біографія Святослава зіткана лише з військових епізодів, починаючи від ритуального зображення початку битви під Коростенем, коли малолітній князь кинув спис у бік древлян, і закінчуючи смертельною сутичкою з печенігами біля порогів Дніпра. Життя Святослава – це фактично життя кочовика-завойовника, тому і ритуальна смерть князя-воїна видається логічною.

Висновки. Незважаючи на те, що літопис (у цьому разі мовиться, зокрема про "Повість врем'яних літ") відображає історичне минуле східнослов'янських етносів і традиційно відноситься до хронографічного жанру, проте він може бути розглянутий як літературний текст, як "історична проза" з усіма відповідними літературними прикметами та правилами образотворчості. Міфологічний аналіз літопису аргументовано доводить цей висновок, тому вважаємо цілком умотивованим та зваженим визначення П.В. Білоуса: "Літопис – це літературна, ідеологічно зумовлена форма викладу історичних подій, художнім ядром якої є хронотоп, що розгортається за схемою середньовічних уявлень про світ, давні спільноти, а картина світу постає як здійснення християнської провіденційної ідеї та як алегорія боротьби добра і зла, боротьби життя і смерті".

Літописний текст – це текст, створений за середньовічними уявленнями та засобами середньовічної поетики, відтак йому притаманні символізм та алегоризм, які можна прочитувати як у недатованих сказаннях, так і в порічних "рядових" записах, а особливо у викладених (часто у модифікованій формі) міфологічних легендах, запозичених літописцями з автохтонної та чужоземної міфології різних історичних епох.

Міфологічний аналіз (у його сучасному науковому дискурсі) виявився достатньо придатним для роботи з літописним текстом з метою виявлення у ньому, ідентифікації, дослідження давніх міфів, які різними шляхами і з волі різних авторів увійшли до "Повісті врем'яних літ", надавши літопису неповторного літературного колориту.

Важливе пізнавальне та естетичне значення мають автохтонні міфи, оброблені літописцями у "Повісті врем'яних літ", оскільки доносять через літописну образність архаїчну інформацію про світоглядні та художні уявлення тих етносів, які населяли сучасну територію України.

Запозичена міфологія, яка органічно увійшла до структури літописного тексту, уможлиблює наші уявлення не лише про історичні, політичні, військові стосунки, а й про міжетнічні, міжнародні контакти Русі протягом X-XII століть. Залучення до літопису інокультурного художнього досвіду свідчить про синтетичний характер творчості давніх літописців, про їх широку обізнаність із різноманітними джерелами (усними та писемними), про способи моделювання літописного наративу з відповідними ідеологічними та політичними завданнями.

Виявлення і дослідження міфологічного пласту у літописному тексті ("Повісті врем'яних літ") дає змогу конкретизувати своєрідний художній субстрат, який і надає літописові рис літературності, тобто властивостей такого тексту, котрий створений за образотворчими принципами художнього мислення, яке відповідає особливостям середньовічної естетики.

Вироблену і застосовану на практиці (у літературознавчій роботі над текстом "Повісті врем'яних літ") методика міфологічного аналізу можна застосовувати і щодо інших літературних пам'яток доби Київської Русі.

Публікації за темою дисертації.

Основні публікації:

1. Вишина М.Ю. "Повість врем'яних літ" як об'єкт міфологічного аналізу" / М.Ю. Вишина // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 29. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 189-192 (0,3 др. арк.).
2. Вишина М.Ю. "Іван Франко про "Повість врем'яних літ" / М.Ю. Вишина // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 15. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 92-99 (0,5 др. арк.).
3. Вишина М.Ю. "Повість врем'яних літ" про давні звичаї українців" / М.Ю. Вишина // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 41. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 199-204 (0,6 др. арк.).

Додаткові публікації:

1. Вишина М.Ю. "Полікультурний феномен "Повісті врем'яних літ" / М.Ю. Вишина // Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України: Матеріали Всеукраїнської конференції (22-23 травня 2007 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 19-25 (0,4 др. арк.).
2. Вишина М.Ю. Трактуння троїстої концепції всесвіту в "Повісті врем'яних літ" / М.Ю. Вишина // Літературознавчі студії. До 30-річчя наукової діяльності професора Петра Білоуса. – Вип.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 61-69 (0,4 др. арк.).
3. Вишина М.Ю. Залучення історичних мотивів до побудови образів у "Повісті врем'яних літ" / М.Ю. Вишина // Літературознавчі студії. – Вип. 2. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 105-114 (0,4 др. арк.).

АНОТАЦІЯ

Вишина М.Ю. Міфопоетична парадигма художньої образності у "Повісті врем'яних літ". – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний університет "Києво-Могилянська академія". – Київ, 2009.

У дисертації розглядається текст літопису "Повість врем'яних літ". Предметом дослідження є міфологічні джерела, використані авторами "Повісті врем'яних літ" у формуванні образної системи літописного тексту.

Міфологічний аналіз "Повісті врем'яних літ" дав змогу упевнитися, що літописці у процесі укладання тексту зверталися до різноманітних усних та писемних джерел, серед яких їхню увагу

привертали і міфологічні джерела (місцеві та запозичені). Внаслідок проведеної роботи у дисертації виділено такі групи міфів: східнослов'янські (автохтонні), тюркські, скандинавські, античні та біблійні. У групі автохтонних міфів проаналізовано космогонічні, топонімічні, історичні та ритуально-обрядові міфи, мотиви та образи яких залучено до художньої структури літопису. Автохтонні міфи доносять через літописну образність архаїчну інформацію про світоглядні та художні уявлення тих етносів, які населяли сучасну територію України. Залучення до літопису інокультурного художнього досвіду уможливорює уявлення про міжетнічні, міжнародні контакти Русі протягом X-XII століть та свідчить про синтетичний характер творчості давніх літописців, про їх широку обізнаність із різноманітними джерелами. Міфологічний аналіз "Повісті врем'яних літ" аргументовано доводить літературність літопису, поєднання у ньому художності з історизмом.

Ключові слова: міф, міфологія, архетип, легенда, сюжет, мотив, образ.

АННОТАЦІЯ

Вышина М.Ю. Мифопоэтическая парадигма художественной образности в "Повести временных лет". – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный университет "Киево-Могилянская академия". – Киев, 2009.

В диссертации рассматривается текст "Повести временных лет" – самой древней летописи Украины-Руси. Предметом исследования являются мифологические источники, которые использовали авторы "Повести временных лет" для формирования образной системы летописного текста. Предложено и апробировано методику мифологического анализа художественного текста, которая предусматривает: распознавание в литературном тексте мифологических структур, идентификация распознанного мифа с возможным инвариантом, их сопоставление, определение историко-культурного, этнического источника мифа-инварианта, расшифровка значения мифологических образов в контексте всего произведения, определение художественного колорита мифологического образа (с учетом исторической эпохи, типа творчества, стилевых вариантов), исследование мотива обращения автора к мифологическим образам.

Несмотря на то, что летопись, в частности "Повесть временных лет", традиционно относится к хронографическому жанру, она может рассматриваться как литературный текст, как "историческая проза" со всеми соответствующими литературными приметами и правилами образотворчества. Летописный жанр, к которому мы относим и "Повесть временных лет", – это текст, созданный на базе средневековых представлений и средствами средневековой поэтики, поэтому для него характерны символизм и аллегория, которые обнаруживаем как в

недатированных сказаниях, так и в ежегодных "рядовых" заметках, а особенно в изложенных мифологических легендах, заимствованных летописцами из автохтонной и зарубежной мифологии разных исторических эпох.

Мифологический анализ "Повести временных лет" предоставил возможность убедиться в том, что летописцы в процессе формирования текста обращались к различным устным и письменным источникам, среди которых их внимание привлекли и мифологические источники (местные и заимствованные). Вследствие проведенной работы в диссертации выделено следующие группы мифов: восточнославянские (автохтонные), тюркские, скандинавские, античные и библейские. В группе автохтонных мифов проанализировано космогонические, топонимические, исторические и ритуально-обрядовые мифы, мотивы и образы которых включены в художественную структуру летописи. Автохтонные мифы доносят через летописную образность архаическую информацию о мировоззренческих и художественных представлениях тех этносов, которые заселяли нынешнюю территорию Украины.

Заимствованная мифология, которая органично вошла в летописный текст, делает возможными наши представления не только об исторических, политических, военных взаимосвязях, но и о междуэтнических, международных контактах Руси в X-XII веках. Использование в летописи инокультурного художественного опыта свидетельствует о синтетическом характере творчества древних летописцев, об их широкой осведомленности в различных источниках (устных и письменных), о способах моделирования летописного нарратива с соответствующими идеологическими и политическими заданиями. Мифологический анализ "Повести временных лет" аргументированно доказывает литературность летописи, синтез художественности и историзма.

Ключевые слова: миф, мифология, архетип, легенда, сюжет, мотив, образ.

SUMMARY

Vyshyna M.Y. The Mythological and Poetic Paradigm of Art Figurativeness in "The Story of Past Years". – Manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of philological science, the speciality: 10.01.01 – Ukrainian Literature. – National University of "Kyiv-Mohyla Academy". – Kyiv, 2009.

The thesis deals with the text of the annals "The Story of Past Years". Mythological sources used by the authors of "The Story of Past Years" in the formation of figurative system of the annals are the main subject of the research.

Mythological analysis of "The Story of Past Years" gives us opportunity to convince ourselves that chroniclers during the process of annals' creation accessed to the various oral and written sources among which they were interested by the local and borrowed mythological sources. As a result of

completed work the dissertator allocates such groups of myths: East Slavic (autochthonous), Turkic, Scandinavian, antique and bible. Cosmogonic, toponymic, historical, ritual and ceremonial myths the motives and images of which are appended to the art structure of the annals are analyzed in the group of autochthonous myths. The autochthonous myths by means of annalistic figurativeness transfer archaic information about world outlook and art views of those ethnic groups which occupied the present territory of Ukraine. Appending to the annals of the culture experience of other nations expands our knowledge about international contacts of Ancient Russia during X-XII centuries and says about the synthetic character of old chroniclers' creativity, their wide knowledge of different sources. Mythological analysis of "The Story of Past Years" convincingly proves the prevalence of artistry over historicism in the annals.

Key words: myth, mythology, archetype, legend, plot, motive, image.